HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH

VYDÁVA
MATICA SLOVENSKÁ
MARTIN

ROČNÍK 32
2021 ČÍSLO 2

Redakčná rada/Redaktionsrat/Editorial Board:
prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.; prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.; doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.; doc. PaedDr. Pavol Parenička, CSc.; doc. Mgr. Pavol Matula, PhD.; PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.; doc. HEDr. Ľuboslav Hromják, PhD.; PhDr. Pavol Madura; prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.; doc. Mgr. Ivan Petranský, PhD.; doc. Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

Predsedníčka/Vorsitzende/President of Board: prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc.

Čestní členovia/Ehrenmitglieder/Honorary Members:
prof. PhDr. Milan Stanislav Ďurica; prof. PhDr. Matúš Kučera, DrSc.; prof. PhDr. Július Bartl, CSc.; doc. František Vnuk

Vydáva Matica slovenská, P. Mudroňa č. 1, 036 01 Martin. IČO: 00179027, DIČ: 2020631 23 v Slovenskom historickom ústave Matice slovenskej v spolupráci s Historickým odborom Matice slovenskej Published by Matica slovenská

Šéfredaktor/Chefredakteur/Editor-in-Chief: PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.

Adresa redakcie/Anschrift der Redaktion/the adress of the editorial Office:
Redakcia Historického zborníka Slovenský historický ústav MS Grösslingová 23, 812 51 Bratislava Slovenská republika e-mail: peter.mulik@matica.sk

Historický zborník 32, november, č. 2/2021
Almanach für Geschichte 32, November, N. 2/2021 Alamanac for History 32, November, No. 2/2021

Evidenčné číslo/Registration Number 4010/10

Rozširuje/Distributed by
Matica slovenská
P. Mudroňa č. 1
036 01 Martin
Tel.: 0918 904 931
e-mail: periodika@matica.sk
www.matica.sk

Grafický návrh obálky/Graphic design of the cover: Jozef Siekel
Grafická úprava vnútra/Graphic layout: Róbert Schwandner
Jazyková redaktorka: Ing. Janka Farkašová
Preklad do anglického jazyka/Translation into English: Mgr. Michal Vongrej
Preklad do nemeckého jazyka/Deutsche Übersetzung: PhDr. Klára Komorová, PhD.

Historický zborník vychádza ako vedecké periodikum dvakrát ročne.
Wissenschaftliches Periodikum Almanach für Geschichte erscheint zweimal jährlich. Inlands- und Auslandsvertrieb, Bestellungen und Abonnement durch den Verlag der Matica slovenská, G. m. b. H.
Scientifical Periodicum The Almanac for History is published twice a year. Distributed, domestic and foreign orders subscribtions accepted by the Matica slovenská Publishing House, LtD.

© Matica slovenská, Martin 2021

Vytlačila Tlačiareň P+M, s. r. o., Turany

EV 4010/10
ISSN 1335-8723
EAN 9771335872006 12

OBSAH

ŠTÚDIE

Betlenovo povstanie. Prvá výprava 1619 – 1621
Ivan MRVA 11

Spoločenské podmienky kníhtlače a populárna rekatolizačná literatúra v 17. storočí s dôrazom na Bratislavu
Marta ŠPÁNIOVÁ 30

Druhá svetová vojna a Slováci v rozdelenej Vojvodine 1941 – 1945. II. časť: Odboj a koniec vojny
Ján TKÁČ 52

Ústava 9. mája z roku 1948 a česko-slovenské ústavné vzťahy 1945 – 1960
Bruno ČANÁDY 67

MATERIÁLY

Nemci v slovenských dejinách a ich prínos k západnej orientácii slovenskej kultúry a civilizácie
Peter MULÍK 107

Protižidovské zákonodarstvo v 20. storočí na území potrianonského Maďarska v porovnaní so strednou Európou
Peter MOSNÝ 133

DOKUMENT

Dokumenty o činnosti Bielej légie
Róbert LETZ 143

POLEMIKA

Pravosť a hodnovernosť? Odozva na článok Slovo na cestu v prvom čísle časopisu Slovenský časopis historický z októbra 2021, ktorého údajným autorom je prof. Richard Marsina 155

MEDAILÓN

Spišský kapitulný vikár, pápežský prelát a cirkevný historik Roman Kežmarský
Ľuboslav HROMJÁK 159

RECENZIE

DUREC, Jaroslav – LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 476 s. 165

MULÍK, Peter – HROMJÁK, Ľuboslav. *Významné osobnosti Spišského Podhradia I.* Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána Vojtaššáka, 2021, 314 s. 169

TKÁČ, Marián – HOMZA, Martin. *Maurices novae alebo Nové ostne. Ostne na poslovenčenie slovenských dejín.* Občianske združenie Slovenské dejiny, 2020, 334 s. 172

MULÍK, Peter – HAJKO, Jozef. *Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus podmanil Slovensko.* Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s. 179

SPRÁVY

Spomienky významných osobností a historických udalostí v Matici slovenskej v roku 2021
Radoslav ŽGRADA 185

Zoznam autorov 193

INHALT

STUDIEN

Betlens Aufstand. Erster Feldzug 1619 – 1621
Ivan MRVA 11
Gesellschaftliche Verhältnisse des Buchdrucks und die populäre Literatur der Gegenreformation im 17. Jh. mit Akzent auf die Stadt Bratislava
Marta ŠPÁNIOVÁ 30
Zweiter Weltkrieg und die Slowaken im geteilten Vojvodina 1941 – 1945. II. Teil: Widerstandsbewegung und Kriegsende
Ján TKÁČ 52
Die Verfassung vom 9. Mai aus dem Jahre 1948 und tschechchisch-slowakische verfassungsmäßige Beziehungen 1945 – 1960
Bruno ČANÁDY 67

MATERIALIEN

Die Deutschen in der Slowakei Geschichte und ihr Beitrag zur Westorientierung der slowakischen Kultur und Zivilisation
Peter MULÍK 107
Antijüdische Gesetzgebung im 20. Jahrhundert auf dem Gebiet des Ungarns nach Trianon im Vergleich zum Mitteleuropa
Peter MOSNÝ 133

DOKUMENTE

Dokumente über Tätigkeit der Weißen Legion
Róbert LETZ 143

POLEMIK

Die Echtheit und Glaubhaftigkeit? Die Antwort auf den Artikel Slovo na cestu (Worte auf den Weg) im Nr. 1 in der Zeitschrift Slovenský časopis historický (Slowakische historische Zeitschrift) vom Oktober 2021, dessen prof. Richard Marsina als angeblicher Autor bezeichnet ist 155

MEDAILLONE

Zipser Kapitulärvikar, Apostolischer Prälat und Kirchenhistoriker Roman Kežmarský
Ľuboslav HROMJÁK 159

REZENSIONEN

DUREC, Jaroslav – LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992. (Geschichte der Slowakei VI. 1945 – 1992)* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 476 s. 165
MULÍK, Peter – HROMJÁK, Ľuboslav. *Významné osobnosti Spišského Podhradia I. (Bedeutende Persönlichkeiten in Spišské Podhradie I.)* Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána Vojtaššáka, 2021, 314 s. 169
TKÁČ, Marián – HOMZA, Martin. *Maurices novae alebo Nové ostne. Ostne na poslovenčenie slovenských dejín. (Maurices novae oder Neue Stacheln. Die Stacheln für Slowakisierung der Slowakei Geschichte.).* Občianske združenie Slovenské dejiny, 2020, 334 s. 172
MULÍK, Peter – HAJKO, Jozef. *Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus podmanil Slovensko. (Blutiger Weg ins Paradies. Wie und warum Kommunismus eroberte die Slowakei.)* Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s. 179

NACHRICHTEN

Die Erinnerungen der bedeutenden Persönlichkeiten und historischer Ereignissen in Matica slovenská im Jahre 2021.
Radoslav ŽGRADA 185

Liste der Autoren 193

CONTENTS

STUDIES

Betlen's uprising. The first expedition 1619 – 1621
Ivan MRVA 11

Social Conditions for Book Printing and Popular Re-Catholicization Literature in the 17th Century with Emphasis on Bratislava
Marta ŠPÁNIOVÁ 30

Second World War and Slovaks in Divided Vojvodina 1941–1945 Part II: Resistance and End of War
Ján TKÁČ 52

The Ninth-of-May Constitution from 1948 and Constitutional Relations of Czechs and Slovaks Between 1945 and 1960
Bruno ČANÁDY 67

MATERIALS

Germans in Slovak History and Their Contribution to the Western Orientation of Slovak Culture and Civilization
Peter MULÍK 107

Anti-Jewish Legislation in 20th Century in the Territory of post-Trianon Hungary in Comparison with Central Europe
Peter MOSNÝ 133

DOCUMENT

Documents on Activities of White Legion
Róbert LETZ 143

POLEMIC

Authenticity and Credibility? Response to the article Slovo na cestu [Introductory Word], from the first issue of the magazine Slovenský časopis historický, October 2021, allegedly authored by Prof. Richard Marsina 155

PORTRAIT

Spiš Chapter Vicar-General, Papal Prelate and Church Historian Roman Kežmarský
Ľuboslav HROMJÁK 159

REVIEWS

DUREC, Jaroslav – LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. [Slovak History VI] 1945–1992.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 476 s. 165

MULÍK, Peter – HROMJÁK, Ľuboslav. *Významné osobnosti Spišského Podhradia I. [Important Personalities from Spišské Podhradie I]* Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána Vojtaššáka, 2021, 314 s. 169

TKÁČ, Marián – HOMZA, Martin. *Maurices novae alebo Nové ostne. Ostne na poslovenčenie slovenských dejín. [Thorns for Slovakization of Slovak History] [Maurices Novae or New Thorns]* Občianske združenie Slovenské dejiny, 2020, 334 s. 172

MULÍK, Peter – HAJKO, Jozef. *Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus podmanil Slovensko. [Bloody Road to Paradise. How and Why Communism Conquered Slovakia.]* Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s. 179

REPORTS

Spomienky významných osobností a historických udalostí v Matici slovenskej v roku 2021 [Memoirs of Eminent Personages and Historical Events in Matica Slovenská in 2021]
Radoslav ŽGRADA 185

List of Authoren 193

Spoločenské podmienky kníhtlače a populárna rekatolizačná literatúra v 17. storočí s dôrazom na Bratislavu

Marta Špániová

Úvod

Typografické médium a kníhtlač, podobne ako aj celé dejiny knižnej kultúry veľmi citlivo reagovali na politické, hospodárske, kultúrne a sociálne podmienky v jednotlivých storočiach. Výskum fungovania knižného trhu a všetkých subjektov pôsobiacich v jeho priestore s ich vzájomnými väzbami je preto potrebné vnímať v širších spoločensko-historických súvislostiach. V príspevku predstavíme spoločenské podmienky a vplyvy na rozvoj kníhtlače a typografického média v Bratislave od 15. storočia, kedy je doložený prvý bratislavský tlačiar. Zamyslíme sa nad príčinami dlhej absencie typografickej činnosti v Bratislave a na celom území Slovenska od konca 15. do druhej polovice 16., resp. začiatku 17. storočia. Podnet na rozvoj kníhtlače po dlhej etape stagnovania typografie v Bratislave dala reformácia, a to paradoxne tým, že bratislavské jezuitské tlačiarne sa stali jej protiváhou a zakladané boli ako priama reakcia na reformačnú tlač v Uhorsku. Stručne sa preto budeme venovať aj podmienkam reformačnej kníhtlače v jej počiatočnom období, kedy sa rodí vydavateľská a typografická činnosť na slovenskom území Uhorska. V druhej časti štúdie sa zameriame na rekatolizačnú literatúru vydávanú v Bratislave v 17. storočí, ktorá zohrala dôležitú úlohu pri presadzovaní katolíckej reformy Uhorska. V súvislosti s jej vydávaním poukážeme na ženský mecenát v dejinách knižnej kultúry.

Počiatky kníhtlače v Bratislave

Predpokladáme, že na dnešné územie Slovenska sa kníhtlač dostala už 27 rokov od svojich počiatkov vďaka tlačiarovi Andrejovi, o ktorom podľa zachovaných tlačí usudzujeme, že pôsobil v rokoch 1477 – 1480 v Bratislave. Jednoznačný dôkaz o prítomnosti tlačiara v Bratislave v 15. storočí bol objavený až v roku 2012 náhodne počas študentského archívneho výskumu v Komornej knihe z roku 1477 v Archíve mesta Bratislavy. Tento prameň potvrdzuje, že tlačiar a maliar Andrej prišiel do Bratislavy z Viedne a v prvej polovici roka 1477 sa po udelení meštianskeho práva „musel osobne prisťahovať do mesta hneď, ako začal užívať privilégiá“. Je možné, že týmto tlačiarom bol Andrej Hess prevádzkujúci tlačiareň v Budíne v rokoch 1473 – 1474. Ako konštatuje Eva Frimmová, ktorá sa dejinám bratislavskej tlačiarne 15. storočia podrobne venuje, hranicu počiatkov kníhtlače na Slovensku sme vďaka tomuto objavu s istotou posunuli

do inkunábulového obdobia[1], a to práve do Bratislavy. Aj z toho je zrejmé, že Bratislava bola jedným z dôležitých kultúrnych centier strednej Európy, a to ešte aj pred rokom 1536, kedy sa stala hlavným mestom Uhorska. V roku 1477, kedy sa tu podľa prvej zachovanej tlače mohlo začať tlačiť, pobýval v Bratislave kráľ Matej Korvín s časťou svojho dvora, zrejme aj preto, aby bol bližšie k rakúskemu arcivojvodovi a rímskemu cisárovi Fridrichovi III., ktorému vypovedal vojnu za spochybnenie svojich nástupníckych práv na český trón[2]. Uhorský panovník Matej Korvín bol renesančný kráľ, vzdelanec, kultúrny vládca, ktorý vybudoval významnú renesančnú knižnicu. Kultúrne aktivity a knižnú kultúru podporovala aj jeho manželka kráľovná Beatrix Aragónska z Neapola, ktorej zásluhou sa do Uhorska dostával taliansky humanizmus a humanistická literatúra. Bola to práve ona, ktorá podnietila budovanie významnej uhorskej kráľovskej knižnice na Budínskom hrade v Budíne. Humanizmus a renesančné idey ovplyvnili duchovný život celej spoločnosti a dodali silné impulzy kultúre, podnecujúce jej rozvoj až do konca 18. storočia. Pre rozvoj kníhtlače bolo zásadným zriadenie inštitúcie kultúrneho mecenášstva, typického pre renesanciu, ktoré malo podobu finančnej pomoci autorom pri vydávaní knižných diel[3]. V Bratislave pôsobili humanisticky orientovaní vzdelanci z rôznych kútov Európy na tunajšej významnej európskej univerzite – Academii Istropolitane v rokoch 1465 – 1491. Existencia univerzity predpokladala dobre etablovaný knižný trh vďaka kultúrnej obci, ktorá zaznamenávala zvýšený dopyt po knihách. Nazdávame sa, že aj bratislavský tlačiar Andrej mohol v rokoch 1477 – 1480 pôsobiť pri Istropolitane[4]. V Bratislave sídlila kapitula s cirkevným spoločenstvom vzdelaných kanonikov, ktorá už v 15. storočí vybudovala veľmi vzácnu kapitulskú knižnicu a mala aj svoje skriptórium. Mestská rada v Bratislave mala v tom čase tiež svoju vlastnú knižnicu. V Bratislave sa často organizovali trhy, čo prialo knižnému obchodu a predpokladáme, že už v 15. storočí tu existovalo pre knihu dobré odberateľské zázemie. Bratislava mala navyše strategickú polohu: uhorský kráľ Žigmund Luxemburský sa rozhodol svojho syna vychovávať práve v Bratislave, pretože podľa jeho slov bola „v blízkosti všetkých našich krajín“[5]. Aj to bol veľmi dôležitý moment pre fungovanie tlačiarne.

Absencia typografickej činnosti v Bratislave a na slovenskom území po roku 1480

Faktom ostáva, že po roku 1480 na slovenskom území Uhorska 80 rokov nebola žiadna tlačiareň. Najpravdepodobnejšie vysvetlenie sa skrýva v dostatočnom zásobovaní knihami z iných oblastí Uhorska (z dnešného územia Maďarska, kde boli tlačiarne)

---

[1] FRIMMOVÁ, E. Počiatky kníhtlače na Slovensku. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum* [online], Praha, 2012 [cit. 17. 5. 2021]. Dostupné na internete: <https://publikace.nm.cz/periodicke-publikace/amnphl/57-1-2/pociatky-knihtlace-na-slovensku>.

[2] LENGYELOVÁ, T. – MRVA, I. *Historický kalendár – Slovensko.* Bratislava : Perfekt, 2006, s. 144.

[3] BADA, M. *Slovenské dejiny II. 1526-1780*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2017, s. 83.

[4] FRIMMOVÁ, ref. 1.

[5] DVOŘÁK, P. *Tretia kniha o Bratislave : Čas tureckých vojen.* Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2010, s. 48.

a importe kníh zo zahraničia, najmä z Čiech, Rakúska či Nemecka s mimoriadne rozvinutou kníhtlačou. Stredné školstvo sa na slovenskom území od 16. storočia síce etablovalo pomaly, ale postupne napredovalo. Univerzitu však Uhorsko po zániku Univerzity Istropolitany v Bratislave nemalo ďalších takmer 150 rokov (až do založenia Trnavskej univerzity v Trnave v roku 1635 ostrihomským arcibiskupom a kardinálom Petrom Pázmáňom). Hoci zahraničná konkurencia nevylučovala vznik domácich tlačiarní, príčiny oneskorenia tlače na Slovensku sú hlbšie a treba ich hľadať vo vzdelanostných pomeroch Slovenska už v stredoveku. Dokonca aj príčinu krátkeho, iba 26-ročného trvania Univerzity Istropolitany v Bratislave možno vidieť v malom počte nižších škôl, ktoré by jej dodávali študentov. Bratislava od čias tlačiara Andreja v inkunábulovom období nemala tlačiareň takmer 130 rokov. V jej geografickej blízkosti boli totiž veľmi úspešné tlačiarske centrá vo Viedni a neskôr od 70. rokov 16. storočia v Trnave, odkiaľ sa kniha do Bratislavy importovala. Napriek literárnemu rozvoju a pôsobeniu literárnych humanistických krúžkov v Bratislave v 16. storočí tu zrejme chýbalo širšie čitateľské publikum. Istým hendikepom pre bratislavských intelektuálov bola absencia panovníckeho dvora (ten sídlil vo Viedni) a univerzity, ktoré mohli akcelerovať ich tvorbu a kariéru[6]. Všeobecne možno konštatovať, že slovenský trh s tými domácimi intelektuálnymi kruhmi, ktoré tu na prelome 15. a 16. storočia boli, nebol dostatočne motivovaný pre zakladanie kníhtlačiarní. Dokázateľne prvá tlačiareň, ktorej pôsobenie je isté, sa na slovenskom území objavuje až v roku 1560 v Košiciach, ku ktorej sa ešte vrátime.

Zaostávanie tlače v jazyku pre Slovákov

V kontexte zaostávania tlače v slovenčine treba poukázať na používanie češtiny a kníh v češtine u slovenského etnika v Uhorsku. Na rozdiel od slovenského územia, v českých krajinách sa o čítanie začali zaujímať širšie vrstvy už skôr, pod vplyvom husitizmu, ktorý dosiahol to, že kniha sa začala tlačiť v češtine, teda v jazyku zrozumiteľnom širokému okruhu potenciálnych čitateľov. Treba zdôrazniť, že Slováci už v 15. storočí používali češtinu ako formu svojho národného jazyka vďaka štúdiu na pražskej Karlovej univerzite. Čeština v 15. storočí zastupovala spisovný, kultúrny a úradný jazyk Slovákov na slovenskom území Uhorska a používala sa medzi slovenským obyvateľstvom v literárnych prameňoch. Zavedenie češtiny ako spisovného jazyka slovenskej národnosti bolo dôsledkom narastania hospodárskej a politickej moci slovenského meštianstva v poslednej tretine 15. storočia. Tu však možno vidieť dôvody neskorého kodifikovania slovenčiny ako spisovného jazyka a v neposlednom rade aj oneskorenia tlačenej knihy v slovenčine. Pripomeňme, že prvá známa tlačená kniha v jazyku Slovákov – malý katechizmus Martina Luthera, vyšiel až v roku 1581 v tlačiarni bardejovského tlačiara Dávida Gutgesela. Čeština plnila funkciu spisovného jazyka Slovákov vyše 400 rokov. Slovákom dlho chýbalo politické a kultúrne centrum, ktoré by bojovalo za vývoj vlastného národného jazyka pre slovenský národ. V ich službách stáli české a moravské tlačiarne vydávajúce knihy v češtine, ktoré sa importovali aj na slovenské územie. V Čechách

[6] BADA, ref. 3, s. 86.

a na Morave vychádzali aj diela slovenských spisovateľov 16. storočia (napr. renesančného básnika Jána Silvána alebo renesančného dramatika Pavla Kyrmezera a ďalších). V zhode s reformačným trendom používali slovenskí evanjelici od polovice 16. storočia biblickú češtinu aj v liturgickom jazyku. Na používanie češtiny medzi Slovákmi vyzýval aj kardinál, rekatolizátor Peter Pázmáň, pričom zdôrazňoval potrebu živého, ľudového jazyka národa pri rekatolizačných aktivitách. Používaním češtiny medzi Slovákmi začali do češtiny postupne prenikať slovenské nárečové prvky. Tak sa formovala slovakizovaná čeština (nazývaná aj uhorskou slovenčinou). Šírenie slovakizovanej češtiny bolo znakom zosilnenia slovenskej národnosti v 17. storočí. Popri Maďaroch a Nemcoch silnelo aj slovenské obyvateľstvo. Slobodné kráľovské mestá v 17. storočí Bardejov, Levoča, Trenčín aj niektoré banské mestá boli z veľkej časti slovenské. Slovenčina sa tu však kultivovala v ústnej podobe. Silne slovakizovaná čeština sa v 18. storočí stala základňou pre normu prvého spisovného slovenského jazyka, kodifikovanú Antonom Bernolákom.

Zaujímavé je, že aj takí tlačiari, ktorí boli pôvodom Slováci, nepodnikali v 15. storočí na slovenskom území, ale v zahraničí. Príkladom je prvý český tlačiar Mikuláš Bakalár Štetina v Plzni (zároveň prvý Slovák, o ktorom vieme, že bol tlačiar). Vysvetlenie, prečo Štetina podnikal v Čechách (od r. 1498) a nie doma v Uhorsku, možno nájsť práve v situácii na domácom knižnom trhu. Zrejme tu chýbala masová potreba literatúry a nebolo pravdepodobné, že by bol domáci tlačiar dostatočne ziskový. Plzeň, kde sa Štetina usadil, mala intenzívne obchodné styky s juhonemeckými mestami, s Norimbergom a Ambergom a rovnako s poľským Krakovom. Štetina bol absolventom – bakalárom katolíckej Krakovskej univerzity. V Krakove sa vyučil kníhtlači, takže tamojší trh dobre poznal. V Krakove študovali viacerí českí študenti z Plzne, s ktorými sa priatelil, to možno tiež zaváţilo pri jeho rozhodovaní usadiť sa práve v Plzni. Štetina bol katolík a Plzeň bola politicky aj kultúrne katolícky orientovaná. V 15. storočí už bola kultivovaným mestom a vďaka svojej kultúrnej vyspelosti sa stala kolískou českej kníhtlače. Treba zdôrazniť, že Mikuláš Bakalár Štetina bol priekopníkom vzájomných česko-slovenských vzťahov v dejinách knižnej kultúry. Pocit česko-slovenskej spolunáležitosti prejavil napr. v predhovore Guarinovho slovníka z roku 1511, kde ubezpečil, že „tento vokabulář… vyšel…, aby… Slováci latinské učitele… čísti mohli… totéž i česky“[7].

Spoločenské nepokoje 17. storočia a ich vplyv na kníhtlač v Bratislave

Je nutné zdôrazniť, že konkrétne spoločenské podmienky – politika, kultúra, úroveň školstva a vzdelávania ovplyvňovali celý proces výroby, distribúcie a využívania knihy, ale platilo to aj naopak, tlačené médiá mali a majú moc posúvať dejiny myslenia, vždy boli nástrojom ideológie. Vývoj kníhtlačiarstva a knižnej kultúry v Bratislave v 16. a 17. storočí ovplyvnili najmä turecká expanzia, stavovské povstania protestantskej šľachty, rozvoj školstva, reformácia a protireformácia. V dôsledku vpádu tureckých vojsk do Uhorska

[7] VOIT, P. Mikuláš Bakalář. In *Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku* [online]. Praha : Knihovna AV ČR, 2021 [cit. 17. 5. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Mikul%C3%A1%C5%A1_Bakal%C3%A1%C5%99]>.

sa po moháčskej katastrofe v roku 1526 presunuli štátne, cirkevné úrady a iné správne inštitúcie z Budína na dnešné územie Slovenska, najmä do Bratislavy a Trnavy. Turecké vojny boli veľmi nákladné, mestá v tých časoch investovali do obrany a nie do finančnej podpory zakladajúcim kníhtlačiarňam. Po obsadení hlavného mesta Uhorska Budína Turkami sa novým hlavným mestom stala v roku 1536 Bratislava. V tom zmysle malo obsadenie Budína Turkami paradoxne priaznivý vplyv na rozvoj kníhtlače v Bratislave, pretože mesto sa stalo ešte príťažlivejším pre svoj narastajúci spoločenský ruch a význam. Treba však povedať, že prítomnosť protitureckého vojska v Bratislave ruinovala financie mesta, v archívnych prameňoch je dokonca doložená hrozba hladomoru[8].

Rozpory panovníckeho dvora a uhorskej šľachty sa v hospodárskej, politickej a náboženskej oblasti v 17. storočí prehlbovali a boli predzvesťou vlny protihabsburských povstaní v Uhorsku. V období stavovských povstaní uhorskej šľachty, ktoré boli namierené proti Habsburgovcom, kultúrny život a aj tlačiarne utlmili svoje aktivity. Bratislava sa ako hlavné mesto Uhorska stala dejiskom takmer všetkých stavovských povstaní namierených proti politike Habsburgovcov. Vodcovia protihabsburských povstaní z radov protestantskej šľachty ozbrojenými bojmi bránili svoje stavovské výsady, úrady a posty a tiež náboženskú slobodu svojich evanjelických poddaných. Najviac im prekážala absolutistická vláda Habsburgovcov a jej upevňovanie násilnou rekatolizáciou. Vojnový stav počas stavovských povstaní 17. storočia spôsobil stagnáciu typografickej produkcie, čo je vidieť na jej torzovitosti. Stavovské nepokoje a spoločenská situácia, ktorú spôsobili, mali na kníhtlač v Uhorsku a v Bratislave veľmi negatívny dopad, o čom sa ešte zmienime. Podobne to bolo s morovými epidémiami. Napr. v Bratislave je mor v priebehu 17. storočia doložený 4-krát[9]. Posledná morová epidémia v rokoch 1677 – 1683 bola veľmi zdĺhavá a vyhubila takmer polovicu obyvateľov mesta, padlo jej za obeť 12 000 ľudí. V stave epidémie sa eliminovali sociálne kontakty, tlačiarne museli obmedziť činnosť, školy boli zatvorené, nekonali sa hromadné podujatia, a teda ani trhy, kníhkupci sa mestu vyhýbali. Tlačiari nemali objednávky aj vzhľadom na to, že potenciálni objednávatelia literatúry z vyšších spoločenských vrstiev hromadne opúšťali mesto a sťahovali sa do bezpečia na svoje vidiecke majetky. Treba však povedať, že rola tlačiarne v období epidémie bola pri zvládaní jej priebehu a riešení následkov významná, pretože tlačiari v období moru vydávali morové príručky určené širokej verejnosti s pokynmi, ako sa brániť a postupovať pri nákaze.

Reformačná tlač a rozvoj katolíckej knižnej kultúry

Kníhtlač a masové rozšírenie literatúry v dejinách knižnej kultúry na území Slovenska podnietila predovšetkým reformácia. Možno povedať, že reformačná tlač priniesla z pohľadu kultúry, knihy a čitateľstva nielen literatúru v národných jazykoch, ale zintenzívnila knižný trh vôbec. Prvé tlačiarne 16. storočia na slovenskom území boli reformačnými

[8] Listina Archívu mesta Bratislavy, signatúra 9580.

[9] V listinách Archívu mesta Bratislavy sú správy o morovej epidémii v Bratislave doložené v rokoch 1604, 1607, 1618 a 1677 – 1683 (signatúry 8953, 9056, 9425, 10073).

tlačiarňami. Treba však zdôrazniť, že reformácia bola v Uhorsku oficiálne zakázaná. Nielenže sa tu v prvej polovici 16. storočia nemohli etablovať profitujúce protestantské tlačiarne, ale aj tridsiatkové stanice mali príkaz zhabať každý náklad protestantských kníh zo zahraničia. Protestanti pociťovali potrebu vlastnej náboženskej literatúry a jediný spôsob, ako sa vyhnúť cenzúre a obísť zákazy, bolo zriaďovať malé putovné tlačiarne pod ochranou šľachtických patrónov. Nešlo pri tom len o patronát, ale aj o mecenát. Inštitút mecenášstva bol hlavným ekonomickým hýbateľom výroby a literárneho života v 16. storočí. Bez finančnej podpory aristokracie bolo prakticky nemysliteľné prevádzkovať v tom čase tlačiareň. Putovní tlačiari patrili medzi spoločenskú smotánku, boli to vzdelanci, evanjelickí kňazi s vysokým spoločenským postavením, superintendenti a biskupi, ktorí predstavovali vedúce osobnosti evanjelického cirkevného života v Uhorsku. Ako kňazi a kazatelia boli spovedníkmi svojich patrónov, ich dôverníkmi a predpokladáme, že bol medzi nimi blízky, priateľský vzťah. Boli všestrannými osobnosťami, oddali sa reformačnému hnutiu nielen tým, že tlačili a vydávali reformačnú literatúru, ale ju aj sami zostavovali. K veriacim sa prihovárali národným jazykom – v Uhorsku najmä po maďarsky, keďže išlo o väčšinový jazyk. Práve preto sú medzi prvými tlačami 16. storočia vydanými na slovenskom území diela v maďarčine.

Prvými typografmi na dnešnom území Slovenska, ktorých činnosť je dokázaná, boli reformační putovní tlačiari Havel Husár (Košice, Komjatice, 1560 – 1575), Peter Bornemisa (Šintava, Rohožník, Plavecký hrad, 1573 – 1584) a Valentín Mančkovič (Plavecký hrad, Hlohovec, Vižoľ, 1579 – 1597/99). Tlačiar Mančkovič pochádzal pravdepodobne z Poľska a venuje sa mu naša samostatná štúdia[10]. Svoje typografie si putovní tlačiari vzájomne odovzdávali a jeden nadväzoval na činnosť druhého: Husárovu tlačiareň odkúpil od jeho syna Peter Bornemisa a po Bornemisovi zdedil jeho typografiu Mančkovič (istý čas podnikali spolu v tlačiarni Bornemisa – Mančkovič). Reformační tlačiari boli neraz dobrodruhmi, ktorí pracovali v utajení a aj za cenu prenasledovania, hrozby odňatia majetku a väznenia šírili myšlienky reformácie tlačou. Voči tlačiarovi Havlovi Husárovi bolo vydané aj jedno z prvých cenzorských nariadení v Uhorsku, kedy cisár Ferdinand I. v roku 1558 zakázal tlačiť a rozširovať Husárove knihy. V tom čase ešte Husár pôsobil ako tlačiar v meste Óvár na území dnešného Maďarska. Husár bol následne obvinený z herézy a uväznený. Podobne aj Bornemisa: najprv ho jeho patrón gróf zo Salmu a Neuburgu v Šintave vykázal zo svojho dvora za tlač pohoršujúcich démonologických reformačných kázní o diabolských pokušeniach katolíckej cirkvi, jej skazenej morálke a politickej korupcii (1578), a neskôr, keď už tajne pôsobil u svojho nového patróna na Plaveckom hrade – grófa Štefana Balašu, Bornemisu na príkaz cisára Rudolfa II. zatkli a uväznili u viedenského biskupa (1579). Z väzenia sa mu podarilo utiecť, vrátil sa na Plavecký hrad a tu vytlačil ďalšiu časť svojich kázní aj s pasážou, kvôli ktorej bol väznený.

[10] ŠPÁNIOVÁ, M. – LICHNEROVÁ, L. – NEMCOVÁ, Z. Valentín Mančkovič – uhorský tlačiar v 16. storočí. In *Historický časopis,* roč. 67, č. 3 (2019), s. 55-81.

Nástrojom znižovania produkcie nekatolíckych kníh sa mali stať kníhtlačiarske privilégiá. Všetky tlačiarne, ktoré nemali od cisára Rudolfa II. v Uhorsku povolenie, mali byť po roku 1579 zlikvidované (toto nariadenie Rudolf II. obnovil aj v roku 1584). Síce sa tak nestalo, ale na niektoré tlačiarne mali tieto cisárske nariadenia veľmi negatívny dopad[11]. Je zásadné, že reformačná, protestantská kniha podnietila rozvoj kníhtlače katolíckej, protireformačnej. Prvé katolícke tlačiarne na Slovensku vznikajú ako protiváha a odpoveď reformačnej tlači. Významná časť typografickej produkcie 16. a 17. storočia vydávaná v silných a privilegovaných tlačiarňach katolíkov a jezuitov slúžila rekatolizácii. Kým v poslednej štvrtine 16. storočia bolo v Uhorsku 12 protestantských tlačiarní a 1 katolícka, do polovice 17. storočia sa pomer síl takmer vyrovnal: fungovalo tu 15 protestantských typografií oproti 11 katolíckym. Reformačná protestantská a katolícka protireformačná kníhtlač sa vzájomne provokovali, jedna zrodila druhú. Odpoveďou na pôsobenie reformačných tlačiarní bolo založenie prvej katolíckej súkromnej tlačiarne Mikuláša Telegdiho v Trnave (1577 – 1586). Mikuláš Telegdi bol katolíckym spisovateľom a podobne ako jeho protestantskí predchodcovia mal vysoké spoločenské postavenie. Bol administrátorom Ostrihomskej arcidiecézy, trnavským kanonikom a mestským katolíckym kňazom. Svoju tlačiareň prevádzkoval ako súkromnú živnosť, s finančnou výpomocou ostrihomskej kapituly, až do konca svojho života. Táto tlačiareň mala povolenie cisára Rudolfa II., ktorý ju v r. 1584 ustanovil ako jedinú povolenú v celom Uhorsku. Ostatným tlačiarom zakázal akékoľvek napodobeniny kníh s charakteristickou Telegdiho tlačou. Trnavská Telegdiho tlačiareň bola povinná z vytlačených diel a drobnej tlače zasielať po 3 exempláre kráľovskej dvorskej kancelárii. Telegdi vydával vo svojej tlačiarni vlastné kázne a hlavne katolícke protireformačné polemiky, ktorými reagoval na protestantské diela zostavené a vydané v Uhorsku protestantskými teológmi a reformačnými putovnými tlačiarmi Havlom Husárom a Petrom Bornemisom. Bornemisov patrón gróf zo Salmu a Neuburgu dal zabaviť zariadenie Bornemisovej tlačiarne v Šintave a vyhnal ho zo svojho dvora práve na Telegdiho podnet. Bornemisa totiž vo svojich kontroverzných, už spomínaných kázňach útočil na Telegdiho názory.

Nevyhnutnosť systematickejšie bojovať proti reformácii tlačou sa pretavila do reality zrodením siete inštitucionálnych katolíckych tlačiarní zakladaných Ostrihomským arcibiskupstvom a jezuitmi od začiatku 17. storočia. Fenomén inštitucionálneho katolíckeho kníhtlačiarstva začal svoju expanziu na vydavateľský trh jednoznačne ako nástroj protireformácie. Dokladá to bohatá produkcia polemickej protireformačnej literatúry v maďarčine, na ktorú sa prvé katolícke inštitucionálne tlačiarne – Arcibiskupská tlačiareň v Bratislave (1609 – 1617) a Tlačiareň jezuitského kolégia v Bratislave (1623 – 1652) vo svojich počiatkoch sústredili. Polemická protireformačná tlač odrážala konfesionálne konflikty a názory uhorských katolíckych teológov na šírenie protestantizmu v Európe. Najvýznamnejším autorom katolíckych protireformačných

[11] Napr. tlačiareň Krištofa Škultétyho ukončila svoju činnosť v Banskej Bystrici pravdepodobne aj pod ich tlakom. Po Škultétym nebol v Banskej Bystrici ďalších 200 rokov žiadny tlačiar.

polemík v Uhorsku a strednej Európe bol kardinál a ostrihomský arcibiskup Peter Pázmáň (jeho polemickému dielu sa ešte budeme venovať). Peter Pázmáň bol zároveň zakladateľom prvej inštitucionálnej tlačiarne jezuitov – tlačiarne jezuitského kolégia v Bratislave. Okrem panovníckych privilégií mali tieto inštitucionálne jezuitské tlačiarne – vydavateľstvá veľmi dobrú organizáciu a kvalitné technické vybavenie. Literatúra, ktorú produkovali, bola určená na domáci trh. Jadro vydavateľského programu tvorila literatúra na pestovanie, rozširovanie, obraňovanie, vyučovanie katolíckej viery a riadenie cirkvi. Bola určená jezuitským školám – kolégiám a trnavskej, neskôr aj košickej katolíckej univerzite, katolíckym diecézam, nielen jezuitom, ale aj iným katolíckym rehoľným spoločenstvám, katolíckym kongregáciám a bratstvám. Vydávali sa tu najmä náboženské knihy pre potreby kňazov a veriacich, zbierky kázní, modlitieb, knihy pre školy: hlavne školské katechizmy, ale aj náročné teologické spisy a veľa teologických polemík namierených proti teologickým názorom reformátorov. Prevahu náboženskej katolíckej literatúry na knižnom trhu vyrovnala až činnosť jezuitmi organizovanej Akademickej tlačiarne Trnavskej univerzity v Trnave, kde konečne začína intenzívnejšia produkcia vedeckej literatúry. Jej založenie bolo súčasťou rekatolizácie krajiny. Vydavateľskú činnosť katolícka cirkev a jezuiti v Uhorsku koordinovali, čo sa odrazilo v plynulej nadväznosti pôsobenia inštitucionálnych katolíckych tlačiarní v ideologických centrách katolíckej knižnej kultúry – v Trnave a v Bratislave. Tlačiareň Trnavskej univerzity v Trnave pri svojom založení začala tlačiť písmom, ktoré pôvodne používala Tlačiareň jezuitského kolégia v Bratislave – typografické vybavenie jezuiti postupne previezli z Bratislavy do Trnavy. Akademická tlačiareň Trnavskej univerzity v Trnave bola silným podnikom, ktorý v 17. a 18. storočí zásoboval knihami celé katolícke obyvateľstvo krajiny. Opačnou stranou mince bolo, že táto tlačiareň eliminovala konkurenciu iných tlačiarní nielen v Trnave, ale aj v Bratislave množstvom privilégií, ktoré získala od uhorského panovníka počas svojej 130-ročnej existencie. Jej snahy brániť sa konkurencii boli aj dôvodom, prečo Bratislava nemala koncom 17. a začiatkom 18. storočia 40 rokov tlačiara. Vieme o typografovi Jánovi Ferdinandovi Sonntágovi, jej bývalom faktorovi, ktorý 6. marca 1698 podal žiadosť na mestský magistrát o povolenie založiť v Bratislave kníhtlačiareň. Odôvodňoval ju faktom, že v Bratislave a v okolí sa až po Trnavu nenachádza kníhtlačiareň[12]. Ján Ferdinand Sonntág povolenie od bratislavského mestského magistrátu založiť tlačiareň v Bratislave zrejme nedostal a domnievame sa, že príčinou bola trnavská Akademická tlačiareň, dlhodobo odrážajúca akúkoľvek konkurenciu. Podobne aj tlačiarovi Jánovi Pavlovi Royerovi, ktorý začal v Bratislave podnikať v roku 1715, chcela v jeho činnosti zabrániť, čo sa jej už však nepodarilo.

Treba zdôrazniť, že kníhtlači v Bratislave v 17. storočí prialo dobre rozvinuté školstvo, ktoré bolo dôležitým kultúrnym determinantom. V Bratislave pôsobili protestantské aj katolícke školy a gymnáziá. Možno povedať, že napojenie na školský systém bolo prioritou tlačiarov – vydavateľov a tlačiareň napojená na školstvo mala komerčný úspech

[12] VALACH, J. *Staré tlačiarne a tlačiari na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 112.

a vysoké zisky[13]. Rozvoj protestantského školstva a etablovanie evanjelickej komunity v Bratislave v druhej polovici 17. storočia viedlo k založeniu protestantskej tlačiarne Gottfrieda Gründera, typografa pôvodom zo Sliezska, ktorý sa do Bratislavy presťahoval z Vroclavu. Jeho pôsobenie v meste je podľa zachovaných tlačí doložené v rokoch 1668 – 1673. V roku 1670 však dochádza k nástupu tvrdej protireformácie v Uhorsku. Pod jej vplyvom Gründer v 70. rokoch 17. storočia prijímal zákazky aj od jezuitov, lebo mu hrozila likvidácia tlačiarne. V Bratislave zotrval 5 rokov a jeho krátku činnosť ukončili v roku 1673 okolnosti vyvolané bratislavskými súdmi s evanjelikmi po odhalení stavovského Veševéniho sprisahania proti Habsburgovcom. Bola zrušená náboženská sloboda, nastali silné perzekúcie evanjelických učiteľov a kňazov, protestantské školy s knižnicami, kostoly aj kníhtlačiarne boli zrušené a ich majetok prepadol katolíckej cirkvi, najmä jezuitom. Evanjelikom v Bratislave odobrali kostoly a rozbehli sa proti nim súdne procesy. Gründer musel opustiť mesto. Časť typografického vybavenia, na ktoré Gründerovi v počiatkoch podnikania požičala mestská rada, musel nechať v Bratislave. Mestská rada ho využila pri založení katolícky orientovanej Mestskej tlačiarne, avšak jej trvanie bolo zrejme v dôsledku spomínanej rozsiahlej morovej epidémie v Bratislave tiež iba krátke – doložená je do roku 1680, ale už od roku 1678 nie je známa žiadna jej tlač. Jediným jej známym faktorom bol Ján Zerweg, ktorý ju viedol po celé obdobie jej existencie. Predtým, v roku 1672 Zerweg pôsobil ako faktor trnavskej Akademickej tlačiarne a v roku 1671 ako tlačiarsky pomocník u Gottfrieda Gründera v Bratislave. Zaujímavosťou je, že u Gründera zrejme na vlastné náklady pretlačil pohrebné verše pri úmrtí grófa Františka Nádašdiho – jedného z účastníkov a vodcov Veševéniho sprisahania, ktorých originál vyšiel pôvodne vo Viedni. Po tejto afére bol Zerweg označený za kacírskeho tlačiara a zachránil sa katolizovaním[14].

Populárna rekatolizačná literatúra v Bratislave v 17. storočí a jej ženské mecenášky

Literárna tvorba v 17. storočí bola verným odrazom spoločenskej situácie. Vstupoval do nej rozpor katolicizmu a protestantizmu, ktorý formoval náboženský, verejný a kultúrny život. Na monopol pri utváraní náboženského života, jeho organizácii a regulovaní si robila nároky katolícka cirkev[15]. V 17. storočí, ktoré je „storočím vojen", človek podliehal strachu zo smrti a túžbe po večnom pokoji[16]. V barokovej literatúre boli preto časté motívy pominuteľnosti svetských vecí, upozorňovanie na blízkosť smrti, ale aj príprava na ňu zbožným životom. Modlitebná kniha bola kľúčovým náboženským textom

[13] KOLLÁROVÁ, I. *Vydavatelia v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava : Veda, 2006, s. 146.
[14] ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : diel 1.* Martin : Matica slovenská, 1972, záznam č. 407.
[15] DÜLMEN, R. von. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) : Náboženství, magie a osvícenství.* Praha : Argo, 2006, s. 9.
[16] MIŠIANIK, J. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry.* Bratislava : Veda, 1974, s. 174.

a pravdepodobne najrozšírenejšou knihou. Jej funkcia bola špecifická a nemožno ju spájať iba s modlením v dnešnom chápaní. Modlenie a čítanie bolo u pologramotných integrované do jedinej činnosti až tak, že sa tieto slová používali ako synonymá[17]. Podobne aj liturgické či meditačné príručky s meditáciami, modlitbami a žalmami určenými na každý deň v roku boli veľmi rozšírené a obľúbené. Meditácie boli vyhľadávanou lektúrou členov náboženských spolkov zakladaných pri jezuitských kolégiách i univerzitách v Európe na pestovanie mariánskeho kultu. Jezuitská kongregačná literatúra bola určená aj deťom a mládeži na jezuitských školách, pri nej dospievali, pri nej sa formovala ich mienka. Mravoučná, meditačná jezuitská spisba vo všeobecnosti známa svojou protireformačnou a rekatolizačnou funkciou, silne podnecovala náboženskú literárnu tvorbu 16. – 18. storočia. Jezuitské meditácie plnili svoj náboženský cieľ aj vďaka prvkom krásnej literatúry a básnickej prózy, ktoré využívali: na citový svet čitateľa pôsobili náladovými elementmi a exemplami (vysvetľujúcimi príkladmi a príbehmi), nie teologickou argumentáciou. Čítanie asketickej a meditačnej literatúry predpisoval jezuitský školský poriadok *Ratio studiorum*. Duchovné cvičenia, s ktorými používanie meditačnej spisby súvisí, mali od počiatkov v Spoločnosti Ježišovej silnú tradíciu. Predpokladáme, že exercíciá a podobná meditačná literatúra našli svoje uplatnenie aj na pôde jezuitských gymnázií, kde školský poriadok odporúčal umocňovať účinok výučby náboženstva duchovnými rozhovormi a duchovným čítaním[18].

Modlitebné knižky, meditačné a liturgické príručky vychádzali v opakovaných vydaniach, ich popularitu dosvedčujú dedikácie vydavateľov a tlačiarov svojim mecenášom, kde zdôrazňujú potrebu tejto literatúry, ktorá je opakovane žiadaná. Potvrdzujú fakt, že ani pri vysokých nákladoch týchto vydaní nebol problém za tri roky vypredať 3 000 exemplárov. Tieto typy literatúry, využívané počas celého roka, bývali často obohatené o kalendárnu časť s prehľadným vyznačením cirkevných sviatkov, príp. stručný katechizmus s poučeniami o základoch katolíckej viery. Prepojenie meditácií, modlitieb či kázní s kalendárom bolo v literatúre 17. – 18. storočia časté aj preto, že kalendáre boli v tom období vydavateľským produktom, ktorý mal najväčší odbyt. Kalendár býval v takýchto prípadoch vytlačený spravidla v prvej časti knihy a v ilustrovaných vydaniach financovaných šľachtou obsahoval často aj drevorezy s námetmi sezónnych prác. V bratislavskej Tlačiarni jezuitského kolégia, založenej v roku 1623 ostrihomským arcibiskupom Petrom Pázmáňom, vychádzali maďarské jezuitské preklady katolíckej náboženskej literatúry, ktoré mecenovali uhorské šľachtičné a manželky vysoko postavených uhorských úradníkov. Tu je potrebné zdôrazniť ženský rozmer katolíckej knižnej kultúry, pretože jej rozvoj je v 17. storočí spätý s ich mecenášskou aktivitou. Katolícke modlitebné knihy, meditácie a spevy či liturgické knižky do vrecka v maďarskom jazyku, v malých formátoch a veľmi peknej typografickej úprave, ktoré

[17] KOLLÁROVÁ, I. Konkurenčné vzťahy vydavateľov. In *Kniha 2005*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 117-118.

[18] FÓRIŠOVÁ, M. Náboženská literatúra v zbierkach jezuitských knižníc na Slovensku. In *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15.-19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 224.

iniciovali a ktorých autorov či tlačiarov podporovali, tvorili literatúru pre všetky kategórie čitateľov ovládajúcich maďarčinu[19]. Slúžili na pestovanie mariánskeho kultu a zohrali dôležitú úlohu v rekatolizácii uhorského obyvateľstva.

Významnou ženskou patrónkou, ktorá sa podieľala na financovaní viacerých takýchto titulov, bola grófka Kristína Ňáriová (Nyáryová), manželka uhorského palatína Mikuláša Eszterháziho. Ňáriová sama konvertovala na katolicizmus až po sobáši s Mikulášom Esterházim, ktorý bol jej druhým manželom. Prvýkrát bola vydatá za Imricha Turzu – jediného syna palatína Juraja Turzu a Alžbety Czoborovej. Alžbeta Czoborová sa na sklonku svojho života postavila proti katolíckej výchove svojich vnučiek a nechcela ich Kristíne ponechať. Bol to však vopred prehratý boj[20]. Mikuláš Esterházi bol významným protitureckým bojovníkom a jeho vernosť Habsburgovcom a katolíckej cirkvi ho vyniesla až na najvyšší politický post krajiny. V Esterháziho snahe upevňovať katolícku vieru svojej manželky a následne aj v ich spoločnom úsilí viesť svoje deti k zbožnosti v katolíckom duchu prispela náboženská katolícka literatúra, ktorú počas svojho života podporovali. Vyplýva to z dedikácií tlačí venovaných Kristíne Ňáriovej, ktoré vyzdvihujú jej zásluhy ako aktívnej mecenášky katolíckej knižnej kultúry a literatúry v maďarčine. Medzi obľúbenými, jej venovanými titulmi, boli katolícka modlitebná knižka *Utitárs,* katolícka liturgická knižka *Officium Beatae Mariae Virginis* v preklade od Jána Draškoviča a „srdiečková" knižka *A Jesus Szivet Szerető Szivek* s meditáciami a spevmi, preloženými Matejom Hajnalom.

Modlitebná knižka ranných a večerných modlitieb *Utitárs*[21] (Spoločník na cestu), vytlačená v bratislavskej Tlačiarni jezuitského kolégia v roku 1643 vďaka Ňáriovej podpore, bola dlhodobo veľmi obľúbenou, na čo poukazuje jej 9 vydaní vytlačených do roku 1769 v Bratislave, Trnave, Győri a Kluži. O popularite a častom používaní tejto modlitebnej knižky svedčí aj fakt, že z každého vydania sa zachoval len jeden exemplár a pritom napr. trnavské vydanie z roku 1686 vyšlo v počte 3 000 exemplárov[22]. Je dosť možné, že jej vydaní bolo ešte viac a nepoznáme všetky. Zaujímavé sú okolnosti objavenia jej prvého vydania, ktorého fragment bol nájdený náhodne v knižnici v Keszthelyi v Maďarsku vo výplni väzby parížskej tlače Jeana Ponce *Integer theologiae cursus ad mentem Scoti* z roku 1652. Fragment tohto prvého bratislavského vydania pochádza pravdepodobne z roku 1639 a obsahuje poškodený titulný list, venovanie tlačiara, kalendárnu časť a obsah. Rok vydania na titulnej strane nie je k dispozícii, keďže titulný list je defektný a v pravej časti, v mieste vytlačeného letopočtu tlače, je odtrhnutý. Szabó Károly, ktorý toto vydanie zaevidoval v bibliografii Régi Magyar Könyvtár (RMK I 1607), fragment datoval do roku

[19] ŠPÁNIOVÁ, M. Spis o duchovi a iné katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov (2. časť). In *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2010, s. 36.

[20] LENGYELOVÁ, T. *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava : Slovart, 2015, s. 222-223.

[21] *UTITÁRS azaz reggel s estve... gyakorlandó imádságok...* (Bratislava) 1639.

[22] HÚBERT, I. Az Útitárs című imakönyv első kiadása (1639). In *Magyar Könyvszemle* [online], 1985, [cit. 14. 6. 2021]. Dostupné na internete: <http://real.mtak.hu/108609/1/azutitarsMKSZ_EPA00021_1985_101_01_048-077-11-15.pdf>.

1640. Vychádzal pri tom zo slov vydavateľa, bratislavského kanonika Györgya Rezeniho, ktorý vo venovaní druhého vydania diela z roku 1643 píše, že táto modlitebná knižka bola vytlačená už pred 3 rokmi vo vysokom náklade 1 000 exemplárov, ktorý sa už minul. Rozhodol sa preto vydať ju znova, na vlastné (neveľké) náklady v prospech Maďarov. Malý formát zvolil podľa svojich slov preto, aby si ju mohli dovoliť kúpiť aj chudobnejší. Húbert Ildikó[23] sa snaží dokázať, že prvé vydanie modlitebnej knižky *Utitárs* pochádza už z roku 1639 a nie 1640. Argumentuje tým, že venovanie tlačiara Györgya Zavariho je podpísané na deň sv. Mateja apoštola v roku 1639, pričom venovania tlačiari spravidla zostavovali po dokončení sadzby. O ukončení sadzby svedčí aj zachovaný obsah knihy s číslami strán v texte, ktorý fragment obsahuje. Okrem toho kalendár obsahuje údaje na roky 1639 – 1661, na čo by nebol dôvod, keby tlač vyšla až v roku 1640. V druhom vydaní z roku 1643 sa pritom kalendárna časť vzťahuje na roky 1643 – 1665. Tlačiar György Zavari pôsobil v bratislavskej jezuitskej tlačiarni pod vedením tlačiarskeho prefekta a korektora Jakaba Némethiho a z jeho venovania Ňáriovej vyplýva, že modlitebnú knižku pripravovali pre Alžbetu Turzovú, jej dcéru z prvého manželstva s Imrichom Turzom. Ako Zavari v dedikácii uvádza, Kristína Ňáriová sa sťažovala u farára, že jej chýbajú modlitebné knižky pre každodenné čítanie mládeže a najmä mladých dievčat, preto toto vydanie iniciovala. Rovnako Zavari ako Rezeni spomínajú sťažnosti aj inej „zbožnej katolíckej osobnosti“, ktorú nekonkretizujú, na nedostatok takýchto modlitebných knižiek v maďarčine. Je pravdepodobné, že týmto „cirkev milujúcim človekom“ (ako ho označuje Rezeni) bol jezuita Matej Hajnal, pod ktorého vplyvom Kristína Ňári po sobáši s Mikulášom Esterházim v roku 1624 konvertovala na katolicizmus. Mikuláš Esterházi bol významným mecenášom uhorských jezuitov a Matej Hajnal pôsobil na jeho dvore ako kazateľ a učiteľ.

Kristíne Ňáriovej Hajnal adresoval svoju meditačnú a modlitebnú „srdiečkovú“ knižku *A Jesus Szivet Szerető Szivek* vydanú vo Viedni u tlačiara Michaela Rickhesa v roku 1629. Z venovania Kristíne Ňáriovej, ktoré zostavil maďarský sekretár na Esterháziho dvore Lőrinc Ferenczfi, vyplýva, že Esterházi poveril Hajnala, aby zostavil meditácie a modlitby na základe starších uhorských náboženských piesní za účelom upevnenia katolíckej viery svojej manželky. Hajnal splnil túto svoju misiu a preložil text meditácií a spevov od francúzskeho jezuitu Etienna Bineta do maďarčiny. Meditácie a modlitby využívali metódy zakladateľa jezuitského rádu a jezuitskej meditačnej spisby Ignáca z Loyoly. Hajnalova knižka meditácií a modlitieb mala malý vreckový 12° formát a získala prívlastok „srdiečková“ vďaka svojej výzdobe odrážajúcej kult Ježišovho srdca. Obsahovala 35 drevorezov a 18 medirytinových emblémov s biblickým námetom vyrytých v tvare srdca rytcom z prostredia antverpských jezuitov Antoinom Wierixom. Ich význam bol symbolický: čitateľ mal nimi nahliadnuť do srdca Ježiša Krista. Séria je známa pod názvom Cor Jesu amanti sacrum (Sväté srdce milujúceho Ježiša). Srdiečková knižka patrí vôbec medzi typograficky najkrajšie bratislavské tlače 17. storočia. Viedenské vydanie Hajnalovho prekladu srdiečkovej knižky pravdepodobne asistoval tlačiarsky

[23] HÚBERT, tamže.

prefekt bratislavskej jezuitskej tlačiarne Jakab Némethi, ktorý v rokoch 1627 – 1628 pracoval aj v tlačiarni vo Viedni ako „adiutor" (pomocník) a mal tu na starosti tlač spisov pre potreby Uhorska a uhorských jezuitov. Mladšie bratislavské vydanie srdiečkovej knižky z roku 1642[24] podporila švagriná Kristíny Ňáriovej, manželka jej brata, košického kapitána Štefana Ňáriho Klára Kapiová. Z venovania bratislavského tlačiara „Azon Posonyi Könyvnyomtató", ktorým bol v tom čase Jakab Némethi, vyplýva, že knižky sa mnohí dožadovali, pretože predchádzajúce vydanie sa napriek vysokému nákladu už dávno vypredalo. Tretie vydanie pochádza z roku 1644 z Viedne[25]. Zo všetkých známych vydaní sa zachovalo len po jednom, maximálne dvoch exemplároch a aj tie sú defektné. V exemplári knižky z roku 1642 je rukopisný exlibris jej majiteľky Azur (W)ranakowej, vpísaný do knihy v roku 1672, čiže až 30 rokov po jej vytlačení. Aj z toho vyplýva, že knižky tohto typu a formátu sa využívali naozaj veľmi dlho, až do ich opotrebovania.

Ďalšia obľúbená liturgická knižka *Officium Beatae Mariae Virginis* z roku 1643[26] bola venovaná dcére Kristíny Ňáriovej a Mikuláša Esterháziho Juliane Eszterháziovej na meniny. Venovanie podpísal bratislavský tlačiar „A Posoni Könyvnyomtató" (bol ním prefekt a korektor Jakab Némethi) presne v deň Julianiných menín 16. februára 1643 v Bratislave. Vo venovaní píše o zásluhách jej matky, nebohej Kristíny Ňáriovej, ktorá nemalými prostriedkami podporila nielen túto, ale aj iné knižky v maďarčine. Vydanie tejto knihy sa rozhodla financovať podľa jeho slov preto, aby podporila pestovanie kultu Panny Márie a aby túto patrónku Uhorska mohli kresťania uctievať vo svojej rodnej reči. Ňáriová však dva roky pred vytlačením knihy umrela, preto ju tlačiar venoval jej dcére Juliane. Kladie jej na srdce, aby si zakaždým, keď bude brať túto knižočku-sirôtku do ruky, spomenula na svoju matku, jej skromnosť, mravnú čistotu, pobožnosť a dokonalý život, lebo deti by mali nasledovať svojich rodičov. Podľa údajov o cenzúre kniha vyšla s povolením ostrihomského arcibiskupa Juraja Lippaya a obsahuje litánie, žalmy a modlitby na celý liturgický rok, schválené reformou breviára pápeža Urbana VIII. Ich prekladateľom z latinčiny do maďarčiny bol chorvátsky bán a uhorský palatín, známy protireformátor Ján Draškovič. Súčasťou knihy je aj kalendár a krátky katechizmus. Jej výzdoba je veľmi bohatá, okrem rôznych typov typografických ozdôb v čiernom aj červenom prevedení obsahuje 29 drevorezov, pričom 12 z nich je súčasťou kalendára a znázorňujú sezónne práce. Knižka vyšla zrejme vo väčšom náklade, zachované exempláre sú opotrebované, neúplné a poškodené. Odborná literatúra uvádza aj ďalšie, mladšie vydanie z roku 1662[27], ktoré financovala Žofia Bátoriová, vdova po Jurajovi Rákocim II. Niektoré pasáže textu knihy boli znova pretlačené v diele *Officium Rákóczianum*...,

---

[24] BINET, E. (prel. HAJNAL, M.). *A Jesus Szivet-Szeretö Szívek*... Posomban, M.DC.XLII. (1642). 12°. [XI] - 261 (správne: 262) s.

[25] SZABÓ, K. *Régi Magyar Könyvtár.* Budapest : M. Tud. Akadémiai Kiadó, 1879. Záznam č. 756.

[26] *OFFICIUM B. M. Virg. az-az Aszszonyunk Szüz Marianak*... Posonban, 1643. 8°. [II] - XXXXVI - 430 - [II] s.

[27] HERMANN, E. *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München : Aurora Könyvek, 1973, s. 270.

ktoré vyšlo v roku 1756 v Győri v maďarskom jazyku[28]. Zaujímavosťou je, že v závete banskobystrickej knihárky Alžbety Oberlandovej z 18. októbra 1666[29], ktorý obsahuje aj zoznam zviazaných kníh určených na predaj, sa nachádza aj tento titul. Knihárka Oberlandová podľa toho pravdepodobne spolupracovala s bratislavskými jezuitmi, ktorých knihy viazala a predávala v Banskej Bystrici.

V súvislosti s mecenášmi jezuitskej knižnej kultúry Kristínou Ňáriovou a jej manželom Mikulášom Esterházim možno zmieniť tlač svadobných veršov pri príležitosti sobáša ich detí, nevlastných súrodencov – Štefana Esterháziho (Mikulášovho syna z manželstva s Uršulou Deršfiovou) a Alžbety Turzovej (Kristíninej dcéry s Imrichom Thurzom). Svadobné verše profesora Trnavskej univerzity, jezuitu Istvána Keresztesa *Epithalamium nuptiis... Stephani Eszterhasi* boli vytlačené v roku 1638 v Tlačiarni jezuitského kolégia v Bratislave, avšak tlač sa nezachovala[30]. Vieme o nej iba zo záznamu v kronike Trnavskej univerzity. Svadobné verše boli vytlačené v mene univerzity a do Bratislavy ich spolu s potrebným materiálom a pokynmi pre tlačiara Keresztes odoslal 17. septembra 1638. Tlačiar vyhotovil objednaný náklad tlače za týždeň, pretože 24. septembra si ho už Keresztes uňho vyzdvihol. Verše dal zviazať sčasti do pergamenu, sčasti do hodvábu v rôznych farbách a niektoré boli len v papierových väzbách. O dva dni nato, 26. septembra, sa konal veľkolepý sobášny obrad. Tieto svadobné verše boli na želanie svadobného otca – uhorského palatína Mikuláša Esterháziho počas slávnostnej svadobnej ceremónie v kostole rozložené a pripevnené na miestach pre významnejších hostí. Veľkú časť z nich distribuovali až 27. septembra okolo 11. hodiny doobeda počas svadobnej hostiny ďalší dvaja palatínovi synovia Ladislav a Daniel Eszterháziovci. Verše plnili zároveň funkciu reprezentačného svadobného oznámenia a bratia ženícha ich distribuovali medzi svadobčanmi aj deň po oficiálnom obrade, počas prebiehajúcich svadobných osláv. István Keresztes zostavil aj viaceré ďalšie príležitostné narodeninové aj pohrebné tlače pre Esterháziovcov[31].

Veľmi obľúbené boli v 17. storočí meditácie, ktoré patria do skupiny eschatologickej literatúry „ars moriendi“, slúžiacej na prípravu na šťastnú smrť. Čítanie takejto literatúry odporúčal v prvej polovici 17. storočia aj pápež Urban VIII. v niekoľkokrát potvrdených pápežských dekrétoch. Údaj o tom, že texty sú v súlade s pápežovými dekrétmi, zastupuje na jednotlivých tlačiach poznámka o cenzúre. Najčítanejším, najvydávanejším a najprekladanejším autorom meditácií v Uhorsku bol Ján Nádaši – jezuita a pedagóg na univerzitách v Trnave a Grazi, tajomník generála provincie v Ríme a spovedník Ferdinanda III. Jeho diela používali mariánske kongregácie v celej Európe, dokonca aj

---

[28] KNAP, É. Egy XVII. századi népszerű imadságoskönyv: Az Officium Rákóczianum története I. In *Magyar Könyvszemle* [online], 1997 [cit. 15. 6. 2021]. Dostupné na internete: <https://epa.oszk.hu/00000/00021/00013/0004-9b.html>.

[29] Lyceálna knižnica ÚK SAV, mikrofilm, signatúra: mf. 165.

[30] VISKOLCZ, N. Esterházy Miklós nádor castrum dolorisának történetéhez. In *Academia.edu* [online], 2021 [cit. 15. 6. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/10179805/Esterh%C3%A1zy_Mikl%C3%B3s_n%C3%A1dor_castrum_doloris%C3%A1nak_t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9hez>.

[31] VISKOLCZ, tamže.

v Mexiku. Nádaši zostavil asi 60 prác, z ktorých viaceré boli preložené do češtiny, poľštiny, maďarčiny, nemčiny a vychádzali aj dlho po jeho smrti. Slováci používali v 17. storočí české preklady vydávané v Prahe a v Trnave, ktorých autormi boli českí jezuiti Georgius Ferus (1585 – 1659), Fridrich Bridel (1619 – 1680) a Georgius Konstantius (1607 – 1673)[32]. Nádašiho meditácie majú populárnu kalendárnu formu a obsahujú veršované modlitby, žalmy, hymny, anekdoty, legendy, príbehy z Biblie, antickej mytológie i bežného života a ich základ tvoria exemplá, využívajúce metódu príkladov. Medzi mecenášmi Nádašiho meditácií bol o. i. aj hlavný kapitán Horného Uhorska František Vešeléni a jeho „lectissima" (najsčítanejšia) manželka – Mária Séčiová. Obaja sú adresátmi venovania v Nádašiho diele *Annus SSS. Trinitatis*[33] vydaného v bratislavskej jezuitskej tlačiarni v roku 1650. V dedikácii podpísanej 1. januára v Trnave Nádaši vyzdvihuje Máriu Séčiovú ako oddanú a vernú manželku udatného bojovníka proti Turkom Františka Vešeléniho a symbolicky svojim patrónom praje, aby ich ochraňovala Svätá Trojica (SSS. Trinitas)[34].

Mária Séčiová bola tiež mecenáškou významného maďarského barokového básnika Istvána Gyöngyösiho. Gyöngyösi bol gemerským podžupanom a tajomníkom jej manžela Františka Vešeléniho a bol Séčiovej verným priateľom. Venoval jej svoje básne – literárne dielo *Márssal Társolkodó Murányi Vénus* (slov. *Muránska Venuša a jej láska k Marsovi)*, ktorým ju ešte za jej života oslávil. Bol to práve Gyöngyösi, kto ju tu ako prvý nazval Muránskou Venušou. Táto kniha básní, v ktorej opisuje Séčiovej životnú cestu, bola vytlačená v roku 1664 v jezuitskej tlačiarni pri Košickej univerzite v Košiciach. Svojej mecenáške Márii Séčiovej venoval svoje dielo *Arany gyapjuból ékesittetett ruha* aj katolícky farár, františkán Krizostom Gyöngyösi (Johannes Chrisostom Gyöngyösi), vytlačené v Levoči v roku 1665 vo dvoch jazykových verziách: v latinskej aj maďarskej.

Mária Séčiová podporovala aj ostrihomského arcibiskupa a kardinála Petra Pázmáňa. Treba zdôrazniť, že predovšetkým s jeho menom je v Uhorsku spojený víťazný postup protireformácie. Bol jedným z najhorlivejších rekatolizátorov v Uhorsku, ktorého zásluhou sa mnoho uhorských šľachtických rodín vrátilo ku katolicizmu[35]. Pázmáň rekatolizoval aj jej manžela Františka Vešeléniho, ktorý pôvodne pochádzal z protestantskej rodiny a pod Pázmáňovým vplyvom konvertoval na katolicizmus v období svojho štúdia na jezuitskom kolégiu v Trnave. Mária Séčiová financovala vydanie Pázmáňovho maďarského prekladu diela Tomáša Kempenského o nasledovaní Krista *Kempis Tamás Christus követéséről négy könyvei*[36], vytlačeného bez uvedenia miesta a roku tlače. Kempenského kniha o nasledovaní Krista (De imitatione Christi) predstavovala príručku neskoro stredovekej osobnej zbožnosti a bola jednou z najčítanejších kníh vôbec, preloženou do mnohých jazykov, vrátane slovenčiny. Staršie vydania Pázmáňovho prekladu Kempenského

---

[32] TÜSKÉS, G. *A XVII. századi elbeszélõ egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János).* Budapest : Universitas Kiadó, 1997, s. 292-293.

[33] NÁDAŠI, J. *Annus SSS. Trinitatis Vnius Dei...* Posonii, Typis Coll. S. J., Anno 1650. 24°. [XXIV] - 447 - [XVI] s.

[34] Tamže.

[35] LENGYELOVÁ, T. – MRVA, I., ref. 2, s. 243.

[36] PÁZMÁŇ, P (prel.). *Kempis Tamás Christus követéséről négy könyvei.* [B. m. a r.].

diela o nasledovaní Krista pochádzajú z rokov 1604, 1624 a 1638 z Viedne, z roku 1648 z Bratislavy, novšie vydanie je z roku 1709 z Trnavy a sú známe aj mnohé ďalšie ešte aj v 19. storočí. Z vydania financovaného Máriou Séčiovou sa zachovalo viac exemplárov, ale všetky sú bez titulného listu. Je možné, že tlač titulný list ani neobsahovala a nahrádzal ho erb Márie Séčiovej. Ona, „az Méltósághos Magyar Orszaghi Palatinusne, Groff Rimaszeczy Anna Maria Aszony" vydala podľa venovania toto dielo na vlastné náklady pred rokom 1667, kedy ovdovela[37]. Ignácz Acsády v životopise Márie Séčiovej datuje dielo rokom 1665[38]. Miestom jeho vydania mohli byť Košice, kde Séčiovej básnik István Gyöngyösi vydal v roku 1664 svoje Muránskej Venuši venované, už spomínané básne *Mársal társalkodó murányi Vénus.* Nemenej pravdepodobné je aj vytlačenie diela vo Viedni, kde v roku 1665 u tlačiarky Zuzany Rickesovej vyšla aj Pázmáňova maďarská modlitebná kniha *Imádságos könyv*[39], venovaná Márii Séčiovej, ktorá ju financovala[40].

Pázmáňova modlitebná kniha *Imádságos könyv* bola historicky vôbec prvou tlačenou modlitebnou knihou v maďarskom jazyku. Šlo o veľmi populárny titul, iba v 17. storočí je známych 9 vydaní (z toho za Pázmáňovho života vyšli 4). Viac ako 200 rokov sa tešila veľkej popularite, dokonca aj medzi maďarskými protestantmi. Prvé dve vydania – z Grazu (1606) a Bratislavy (1610), Pázmáň venoval šľachtičnej Anne Kapi – manželke Ladislava Pethe Hethesiho, pána hradu Ormosd a tajného radcu kráľa Mateja II. Anna Kapi financovala vydanie z Grazu a Pázmáňa požiadala o zostavenie maďarskej modlitebnej knižky pre veľký nedostatok podobných kníh v maďarčine. Kniha vyšla prvýkrát v náklade „niekoľko sto knižiek" a ako Pázmáň v jej druhom vydaní píše, rýchlo sa minuli, preto ju vydal aj druhýkrát v opravenej a doplnenej verzii. Posledné bratislavské vydanie tlačiar (pravdepodobne vtedajší prefekt tlačiarne Michal Bekarius) venoval svojej mecenáške, zemianke Amade Ilone Várkonyi, vdove Františka Nagymihaliho, ktorá si ho vyžiadala a financovala. Knižku mecenáška adresovala pre útechu aj všetkým ostatným vdovám, aj preto si vyžiadala reprezentatívnu typografickú úpravu, peknú výzdobu a malý vreckový formát. Kniha je zdobená 19 nesignovanými drevorezmi s biblickými námetmi, z toho je 6 celostránkových. Celkovým charakterom je reprezentatívnou ukážkou rôznych typov typografických ozdôb – vlysov, vinet, iniciálok, liniek a jezuitských signetov v čiernom aj červenom prevedení, ktoré mala Tlačiareň jezuitského kolégia v Bratislave v roku 1650 k dispozícii. Pripomeňme, že Peter Pázmáň bol vynikajúcim autorom protireformačných polemík, dokonca aj v tejto

---

[37] ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : diel 2.* Martin : Matica slovenská, 1984, záznam č. 2591.

[38] ACSÁDY, I. *Széchy Mária (1610-1679) (Magyar Történeti életrajzok)* [online]. Budapest, 1885 [cit. 21. 6. 2021]. Dostupné na internete: <http://real-eod.mtak.hu/8903/1/MagyTortEletrajzok_35_SZECHY_MARIA.pdf>, s. 1.

[39] PÁZMÁŇ, P. *Imádságos könyv...* Nyomtattak Beczben. Eözvegy Rikesin Susanna bötüivel. M. DC. LXV. Esztendöben (1665).

[40] BOGÁR, J. Pázmány Péter Imádságos könyvének kiadásai és a reprezentáció. In *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár* [online]. 2016 [cit. 21. 6. 2021]. Dostupné na internete: <http://real.mtak.hu/39303/1/Boga%CC%81rJ_Reprezenta%CC%81cio%CC%81.pdf>, s. 65.

modlitebnej knižke využil príležitosť na polemizovanie a do jej prvého vydania dal priviazať 43-stranový polemický prídavok.

Jednu zo svojich protireformačných polemík *Bizonyos Okok*[41] venoval Peter Pázmáň na nový rok 1631 Eve Popelovej, pochádzajúcej z evanjelickej vetvy Lobkovicovcov, vdove po šopronskom županovi Františkovi I. Batthyányim, hneď potom, ako sa mu podarilo katolizovať jej syna Adama Baťána – grófa z Güssingu, neskôr cisárskeho komorníka a zadunajského hlavného kapitána. Baťánova konverzia vyvolala ostré polemiky luteránskeho a kalvínskeho duchovenstva najmä preto, lebo Baťán odvtedy prestal podporovať protestantov[42]. Ako vyplýva zo zachovanej korešpondencie, jeho matka Eva Popelová, ktorej Pázmáň knihu venoval, s konverziou syna nesúhlasila[43]. Pázmáň a Eva Popelová boli napriek rozdielnym názorom priateľmi, Popelová sa venovala liečiteľstvu a z Pázmáňovej korešpondencie s ňou vyplýva, že liečila aj Petra Pázmáňa a posielala mu bylinkové odvary[44]. Pázmáň jej v dedikácii tejto svojej polemiky vysvetľuje správnosť synovho rozhodnutia konvertovať na katolicizmus a nabáda ju knižku si pozorne prečítať. V 8 základných bodoch v nej vysvetľuje, prečo je dôležité nasledovať Rímsku cirkev a vymyť z myslí Lutherovo a Kalvínovo učenie. V súvislosti s touto polemikou je vhodné zmieniť aj ďalšiu zaujímavosť – jej celkovo štvrté, o 40 rokov mladšie vydanie z roku 1671 pochádza spod lisu protestantského tlačiara v Bratislave Gottfrieda Gründera a je jednou z mála známych protireformačných tlačí, ktoré Gründer vytlačil na žiadosť jezuitov a arcibiskupa, jej vydavateľa Juraja Selepčianskeho. V tom čase začala v Uhorsku tvrdšia protireformácia a Gründer sa dostal pod drobnohľad jezuitov. Treba povedať, že Gründer bol až do roku 1671 vyslovene typografom evanjelikov a vydával výlučne protestantskú literatúru. Víťazstvo protireformácie po prezradení Vešeléniho sprisahania ho napokon prinútilo tlačiareň v Bratislave zavrieť a odsťahovať sa z Uhorska. Gründerovo vydanie Pázmáňovho polemického spisu *Bizonyos Okok* s veľkým časovým odstupom 40 rokov svedčí o jeho pretrvávajúcej obsahovej aktuálnosti v nastupujúcom veľmi intenzívnom protireformačnom boji.

Pripomeňme, že najpôsobivejším Pázmáňovým polemickým dielom a vyvrcholením jeho polemickej spisby bol *Hodoegus. Isteni igazsagra vezerlö Kalauz* (K pravde privádzajúci sprievodca), v prvom vydaní z roku 1613 z Arcibiskupskej tlačiarne v Bratislave. *Kalauz* predstavuje rozsiahle zhrnutie všetkých Pázmáňových názorov na šírenie protestantizmu v Uhorsku. Pázmáň v ňom zozbieral všetok dovtedy známy katolícko-protestantský polemický materiál, čím zostavil významnú vedeckú encyklopédiu teológie[45]. Druhé vydanie z roku 1623 bolo prvou známou tlačou tlačiarne jezuitského kolégia založenej Petrom Pázmáňom v Bratislave pre potreby všetkých uhorských jezuitov v období, kedy na území Uhorska nemali žiadnu kníhtlačiareň. Poznáme aj latinský a slovenský preklad

[41] PÁZMÁŇ, P. *Bizonyos Okok...* Nyomtattak Posonban. MDCXXXI. Esztendöben (1631).
[42] ŠPÁNIOVÁ, M. Katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov (1. časť). In *Studia Bibliographica Posoniensia.* Bratislava, 2009, s. 42.
[43] IVÁNYI, B. *Pázmány Péter kiadatlan levelei : Körmendi Füzetek : 3. sz.* Körmend,1942-43, s. 8-9.
[44] IVÁNYI, ref. 43, s. 9.
[45] KLANICZAY, T. *Reneszánsz és barokk*. Szeged : Szukits Könyvkiadó, 1997, s. 283.

Kalauzu, oba ostali v rukopise. V rukopisnej zbierke Egyetemi könyvtár v Budapešti sa nachádza rukopis slovenského prekladu tohto diela, ktorý je cenným dokladom vývoja predbernolákovskej literatúry a jazyka[46]. Ide pravdepodobne o mladší odpis rukopisu pôvodného slovenského prekladu pochádzajúceho z roku 1634[47]. Dôvodom slovenského prekladu bola nepochybne sila slovenského protestantizmu v Uhorsku v období príchodu českých exulantov na slovenské územie. Medzi nimi boli aj českí exulantskí tlačiari, ktorí sa usadili v Trenčíne, Žiline a Púchove a intenzívne vydávali protestantské knihy pre Slovákov v češtine a slovakizovanej češtine. Pázmáň si nárast počtu evanjelikov medzi Slovákmi uvedomoval a mohol iba podporiť jezuitský slovenský preklad svojho diela v období, kedy jeho rekatolizačné snahy vrcholili. Existujú 3 preklady Kalauzu do slovenčiny vyhotovené v 17. – 18. storočí, ale ani jeden nebol vydaný tlačou. Odôvodniť to možno veľkým rozsahom diela, na ktorého vytlačenie sa nenašiel medzi Slovákmi vydavateľ. Pázmáň celý život usiloval o rekatolizáciu uhorskej šľachty a aj jeho Kalauz bol určený najmä pre uhorskú aristokratickú elitu. Na tento fakt poukazuje aj jeho vysoká cena: v roku 1657 stál 2 florény[48]. Pázmáň daroval jeden exemplár Kalauzu bratislavskej mestskej rade, ako je známe z listu, ktorý jej poslal 20. apríla 1614 z Viedne. Píše v ňom, že kniha poučí členov mestskej rady o pravde – vtedy v nej mali totiž väčšinové zastúpenie protestanti[49]. Uhorský palatín Juraj Turzo sa usiloval presvedčiť profesora na univerzite vo Wittenbergu Balthasara Meisnera o zostavení latinskej odpovede na Kalauz, ale sa ho nedožil, lebo v roku 1617 zomrel. Odpoveďou na Kalauz v latinčine bol napokon polemický spis protestantského teológa pôsobiaceho na univerzite vo Wittenbergu Friderica Balduina *Brevis institutio ministrorum verbi*..., ktorý vyšiel vo Wittenbergu v roku 1621. Ďalšou Balduinovou reakciou bol spis *Phosporus veri Catholicismi* vydaný v roku 1626 vo Wittenbergu, ktorý si objednala Alžbeta Czoborová, vdova po palatínovi Jurajovi Turzovi a svokra Kristíny Ňáriovej z prvého manželstva. Pázmáňovou reakciou na Balduinovu odpoveď bol spis *A setét hajnalscillag utáin bujdosó luteristák*..., ktorý dal v roku 1627 vytlačiť vo Viedni a do slovenčiny ho v roku 1775 preložil Anton Benčič pod názvom *Za tmavu Dennicu blúdících Lutheranuw Woditel* (preklad ostal v rukopise). Možno povedať, že Pázmáň Kalauzom zostavil dielo, ktoré sa v katolíckej literatúre považujeme za historicky najvýznamnejší apologetický spis.

Záver

Spoločenský a kultúrny život Slovákov bol v 16. a 17. storočí pod vplyvom katolíckeho a evanjelického kňazstva, čo sa odrazilo aj v čitateľskej kultúre, ktorá bola v tom čase silne ovplyvnená náboženstvom. Žánre náboženskej literatúry výrazne prevyšovali iné,

---

[46] *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis. Tom II. Pars I.,* Egyetemi Könyvtár Budapest, signatúra: A 79.

[47] KÄFER, I. Az Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz 1634-es szlovák fordításának kézirata. In *Világirodalmi Figyelő*, 1959, roč. 5, č. 2, s. 180.

[48] KESERÜ, B. Keserü (zost.). *Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez.* Szeged, 1992, s. 182.

[49] HANUY, F. *Pázmány Péter összegyüjtött levelei*. Budapest : M. Kir. Tud. Egyetemi Nyomda, 1910, s. 43.

svetské žánre až do polovice 17. storočia. Modlitebná knižka, spevník či katechizmus nechýbali v žiadnej domácej knižnici, taký bol čitateľský folklór. Tlačené slovo bolo v tejto konfesionálnej etape dejín knižnej kultúry využívané ako prostriedok šírenia reformácie a protireformácie. Zásluhu na úspešnej rekatolizácii mala literatúra vydávaná uhorskými jezuitmi, najmä Petrom Pázmáňom, ktorý inicioval založenie a rozvoj katolíckeho jezuitského školstva a kníhtlačiarstva v Uhorsku. Analýza vydavateľských notorík, akými boli modlitebné knihy, meditačné a liturgické príručky na pestovanie zbožnosti po celý rok, potvrdzuje významnú úlohu mecenášok z vysokých spoločenských vrstiev vo vydavateľskom procese (a to na oboch stranách: rovnako na strane katolíkov ako protestantov). Ich pôsobenie v dejinách vydavateľstva a kníhtlačiarstva poukazuje na dôležitú rolu žien v dejinách knižnej kultúry, ktoré svojím mecenátom a patronátom napomohli nielen literárnej tvorbe či šíreniu knihy v spoločnosti, ale v neposlednom rade aj pri rekatolizácii krajiny.

Archívne dokumenty a staré tlače

BINET, E. (prel. HAJNAL, M.). *A Jesus Szivet-Szeretö Szívek...* Posomban, M.DC. XLII. (1642).

Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis. Tom II. Pars I., Egyetemi Könyvtár Budapest, signatúra: A 79.

Listina Archívu mesta Bratislavy, signatúra 9580.

Listina Archívu mesta Bratislavy, signatúra 8953.

Listina Archívu mesta Bratislavy, signatúra 9056.

Listina Archívu mesta Bratislavy, signatúra 9425.

Listina Archívu mesta Bratislavy, signatúra 10073.

Lyceálna knižnica ÚK SAV, mikrofilm, signatúra: mf. 165.

NÁDAŠI, J. *Annus SSS. Trinitatis Vnius Dei...* Posonii, Typis Coll. S. J., Anno 1650.

OFFICIUM B. M. Virg. az-az Aszszonyunk Szüz Marianak...Posonban, 1643.

PÁZMÁŇ, P. *Bizonyos Okok...* Nyomtattak Posonban. MDCXXXI. Esztendöben (1631).

PÁZMÁŇ, P (prel.). *Kempis Tamás Christus követéséről négy könyvei*. [B. m. a r.]

UTITÁRS azaz reggel s estve... gyakorlandó imádságok... [Bratislava], 1639.

Literatúra

BADA, M. *Slovenské dejiny II. 1526-1780*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2017. ISBN 978-80-8119-103-9.

BOGÁR, J. Pázmány Péter Imádságos könyvének kiadásai és a reprezentáció. In *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár* [online]. 2016 [cit. 21. 6. 2021]. Dostupné na internete: <http://real.mtak.hu/39303/1/Boga%CC%81rJ_Reprezenta%CC%81cio%CC%81.pdf>.

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : diel 1.* Martin : Matica slovenská, 1972.

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 : diel 2.* Martin : Matica slovenská, 1984.

DÜLMEN, R. von. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století): Náboženství, magie a osvícenství,* Praha : Argo, 2006. ISBN 80-7203-3-3.

DVOŘÁK, P. *Tretia kniha o Bratislave : Čas tureckých vojen.* Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2010. ISBN 978-80-85501-45-2.

FÓRIŠOVÁ, M. Náboženská literatúra v zbierkach jezuitských knižníc na Slovensku. In *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15.-19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 212-228. ISBN 80-967722-7-9.

FRIMMOVÁ, E. Počiatky kníhtlače na Slovensku. In *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum* [online], Praha, 2012 [cit. 17. 5. 2021]. Dostupné na internete: <https://publikace.nm.cz/periodicke-publikace/amnphl/57-1-2/pociatky--knihtlace-na-slovensku>.

HANUY, F. *Pázmány Péter összegyüjtött levelei.* Budapest : M. Kir. Tud. Egyetemi Nyomda, 1910.

HERMANN, E. *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München : Aurora Könyvek, 1973.

HÚBERT, I. Az Útitárs című imakönyv első kiadása (1639). In *Magyar Könyvszemle* [online], 1985, [cit. 14. 6. 2021]. Dostupné na internete: <http://real.mtak.hu/108609/1/azutitarsMKSZ_EPA00021_1985_101_01_048-077-11-15.pdf>.

IVÁNYI, B. *Pázmány Péter kiadatlan levelei : Körmendi Füzetek : 3. sz.* Körmend,1942-43.

KÄFER, I. Az Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz 1634-es szlovák fordításának kézirata. In *Világirodalmi Figyelő*, 1959, roč. 5, č. 2, s. 176-180.

KESERÜ, B. Keserü (zost.). *Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez.* Szeged, 1992.

KLANICZAY, T. *Reneszánsz és barokk*. Szeged : Szukits Könyvkiadó, 1997. ISBN 963-9150-07-6.

KNAP, É. Egy XVII. századi népszerű imadságoskönyv: Az Officium Rákóczianum története I. In *Magyar Könyvszemle* [online], 1997 [cit. 15. 6. 2021]. Dostupné na internete: <https://epa.oszk.hu/00000/00021/00013/0004-9b.html>.

KOLLÁROVÁ, I. Konkurenčné vzťahy vydavateľov. In *Kniha 2005*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 116-123. ISBN 80-89023-55-X.

KOLLÁROVÁ, I. *Vydavatelia v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava : Veda, 2006. ISBN 80-224-0889-1.

LENGYELOVÁ, T. *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava : Slovart, 2015. ISBN 978-80-556-1287-4.

LENGYELOVÁ, T. – MRVA, I. *Historický kalendár – Slovensko.* Bratislava : Perfekt, 2006. ISBN 80-8046-336-0.

MIŠIANIK, J. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry.* Bratislava : Veda, 1974.

SZABÓ, K. *Régi Magyar Könyvtár.* Budapest : M. Tud. Akadémiai Kiadó, 1879.

ŠPÁNIOVÁ, M. Katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov (1. časť). In *Studia Bibliographica Posoniensia.* Bratislava, 2009. ISBN 978-80-89303-19-9.

ŠPÁNIOVÁ, M. Spis o duchovi a iné katolícke bestsellery v literatúre 17. storočia: Z vydavateľskej produkcie bratislavských typografov (2. časť). In *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2010. ISBN 978-80-89303-24-3.

ŠPÁNIOVÁ, M. – LICHNEROVÁ, L. – NEMCOVÁ, Z. Valentín Mančkovič – uhorský tlačiar v 16. storočí. In *Historický časopis,* roč. 67, č. 3 (2019), s. 55-81.

TÜSKÉS, G. *A XVII. századi elbeszélõ egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János).* Budapest : Universitas Kiadó, 1997. ISBN 963-9104-00-0.

VALACH, J. *Staré tlačiarne a tlačiari na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1987.

VISKOLCZ, N. Esterházy Miklós nádor castrum dolorisának történetéhez. In *Academia.edu* [online], 2021 [cit. 15. 6. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/10179805/Esterh%C3%A1zy_Mikl%C3%B3s_n%C3%A1dor_castrum_doloris%C3%A1nak_t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9hez>.

VOIT, P. Mikuláš Bakalář. In *Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku* [online]. Praha : Knihovna AV ČR, 2021 [cit. 17. 5. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Mikul%C3%A1%C5%A1_Bakal%C3%A1%C5%99]>.

Gesellschaftliche Verhältnisse des Buchdrucks und die populäre Literatur der Gegenreformation im 17. Jh. mit Akzent auf die Stadt Bratislava

Marta Špániová

Zusammenfassung

Das typografische Medium und der Buchdruck reagierten in einzelnen Jahrhunderten auf politische, wirtschaftliche und kulturelle Verhältnisse empfindlich. Man kann voraussetzen, dass Buchdruck in die heutige Slowakei schon 27 Jahre nach seiner Erfindung gekommen ist, und zwar dank dem Drucker Andrej, und das lässt sich aus erhaltenen Drucken schließen, dass er in Jahren 1477 – 1480 in Bratislava tätig worden war. Bratislava war ein der wichtigen Zentren Mitteleuropas, auch vor dem Jahre 1536, als sie die Hauptstadt Ungarns wurde. An hiesigen bedeutenden europäischen Universität – Academia Istropolitana (1465 – 1491) wirkten die humanistischen Gelehrten aus verschiedenen Teilen Europas. Nach dem Jahre 1480 war auf dem Gebiet Ungarns während 80 Jahre keine typografische Tätigkeit registriert. Ein Grund dafür war die Belieferung der Bücher aus anderen Regionen Ungarns und der Bücherimport aus dem

Ausland, vor allem aus Böhmen, Österreich, auch Deutschland, wo der Buchdruck hochentwickelt war. Die Verzögerung des Buchdrucks in der slowakischen Sprache lässt sich dadurch erklären, dass als Nationalsprache der Slowaken, auch Sprache ihrer Kultur und Literatur von 15. Jahrhundert Tschechisch benutzt war. Die Entwicklung des Buchdrucks und der Buchkultur in Bratislava im 16. und 17. Jahrhundert hat türkische Expansion, Ständeaufstande, Entwicklung des Bildungswesens, Reformation und Gegenreformation beeinflusst. Die ersten katholischen Druckereien in der Slowakei und in Bratislava entstehen als Gegenpol und Antwort auf Reformationsbuchdruck. Ein wichtiger Teil der typografischen Produktion des 16. und 17. Jahrhunderts war in privilegierten Druckereien der Katholiken und Jesuiten herausgegeben und diente zu Gegenreformation. Die Notwendigkeit, gegen Reformation mehr systematisch mit Druck zu kämpfen, wirkte sich in Realität durch ein Netz der institutionellen katholischen Druckereien aus. Im 16. und 17. Jahrhundert war dieses Netz durch Erzbischofische Buchdruckerei in Bratislava (1609 – 1617), Druckerei des Jesuitenkollegiums in Bratislava (1623 – 1652) und Akademische Buchdruckerei bei Tyrnau Universität in Trnava (1640 – 1773) repräsentiert. Typografische Produktion und Literaturschaffen im 17. Jahrhundert spiegelten genau die gesellschaftliche Lage ab. Das Gebetsbuch wurde zum hauptsächlichen religiösen Text und höchstwahrscheinlich auch zu einem der am meisten verbreiteten Bücher. Die Gebetsbücher, Meditation- und liturgische Handbücher waren wiederholt herausgegeben. Ihre Popularität bezeugen die Dedikationen von Verlegern und Druckern an Mäzenen, wo ist die Notwendigkeit dieser Literatur, die wiederholt angefordert war, unterstrichen Die Entfaltung der katholischen Buchkultur im 17. Jahrhundert ist mit dem Wirken der Mäzeninnen – der ungarischen adeligen Frauen und Ehefrauen der auf hohen Posten stehenden Beamten verknüpft. Sie initiierten und finanzierten Ausgabe der katholischen Gebetsbücher, Meditationen, Lieder und liturgischen Bücher für alle Leserkategorien, die zur Marienverehrung dienten und die wichtige Rolle auch in der Rekatolisierung der ungarischen Bevölkerung abgespielt hatten. Unter bedeutenden Mäzeninnen der Buchkultur gehörten Gräfin Kristína Ňáriová (Nyari), Ehefrau des ungarischen Palatins Mikuláš Esterházi (Nicolaus Esterhazy), und Mária Séčiová (Szechyi) (Venus von Muráň), Ehefrau des Oberhauptmannes im Obernungarn, ungarischen Palatins und des Anstifters der Verschwörung gegen Habsburger František Vešeléni (Franz Wesselényi).